Ανάπτυξη παιγνιώδους διάθεσης και συμπεριφοράς (playfulness) σε παιδιά με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες

Δημήτρης Βιτζηλαίος
Ειδικός Παιδαγωγός MSc, MEd
Κινητή Μονάδα Ψυχικής Υγείας ΒΑ Κυκλάδων Ε.Π.Α.Ψ.Υ.

dmvincileo@gmail.com

Γιατί μας ενδιαφέρει το playfulness σε παιδιά με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες;

Ορισμένοι θεωρούν πως παιδιά με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες δεν μπορούν να συμμετέχουν στο παιχνίδι. Κι αυτό διότι η εικόνα αυτών των παιδιών αγκιστρώνεται στην παγιωμένη ιατρική αντίληψη της αναπηρίας, την ανάγκη τους για θεραπεία και ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα, με αποτέλεσμα ελάχιστη βαρύτητα να δίνεται στην παιγνιώδη διάθεση κατά την αλληλεπίδραση μαζί τους. Μία τέτοια στερεότυπη αναπαράσταση όμως λειτουργεί απαγορευτικά για την ανάπτυξη συμπεριφορών παιχνιδιού, που είναι πρωταρχικό δικαίωμα και καθοριστικός παράγοντας ανάπτυξης όλων των παιδιών.

(Grove et al., 2015· McConkey, 2006· Simmons & Watson, 2018)

01

Η σημασία του παιχνιδιού σε παιδιά με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες

Παιδιά με Βαριές και Πολλαπλές Αναπηρίες (Profound and Multiple Learning Difficulties)

Τα παιδιά με PMLD παρουσιάζουν πρωταρχικά σύνθετες δυσκολίες μάθησης, οφειλόμενες σε **βαριά νοητική υστέρηση**.

Συμπληρωματικά με τις σοβαρές δυσκολίες μάθησης, τα παιδιά αυτά εμφανίζουν **μία σειρά από άλλες αδυναμίες**, όπως φυσικές/σωματικές δυσκολίες, προβλήματα ψυχικής υγείας, αισθητηριακή ανεπάρκεια, προκλητική και αυτοτραυματική συμπεριφορά ή/και κάποια σοβαρή ιατρική πάθηση.

Εμφανίζουν ακόμη αδυναμία κατάκτησης ορισμένων αναπτυξιακών οροσήμων, που συνδέονται με την **ύστερη βρεφική ηλικία**.

(DfES, 2003· Simmons & Watson, 2018)

Αναπτυξιακά οφέλη του παιχνιδιού

Το παιχνίδι γίνεται περισσότερο κατανοητό ως μία **δυναμική διαδικασία-δράση**, παρά ως ένα παράγωγο.

Όλες οι εμπειρίες παιχνιδιού συνιστούν μία **ουσιώδη δράση έκφρασης και δημιουργίας**, ακόμη κι όταν οι ίδιες δραστηριότητες επαναλαμβάνονται ξανά και ξανά.

Το παιχνίδι λειτουργεί ως **συναισθηματικός και επικοινωνιακός ουδός**, μία παγκόσμια αποτελεσματική γλώσσα των παιδιών (και των ενηλίκων).

Η σύγχρονη νευροεπιστήμη υπογραμμίζει τη θετική σχέση μεταξύ παιχνιδιού και **εγκεφαλικής ανάπτυξης**.

(Peter, 2015· Russell, Lester & Smith, 2017)

Αναπτυξιακές διαδρομές του κοινωνικού παιχνιδιού

Ταξινόμηση του κοινωνικού παιχνιδιού με βάση
το βαθμό κοινωνικής συμμετοχής σε αυτό (Yales, 2017).

1. Ελεύθερο παιχνίδι	το παιδί δεν παρουσιάζει εστίαση ή ενδιαφέρον για παιχνίδι
2. Μοναχικό παιχνίδι	το παιδί παίζει μόνο του με αντικείμενα
3. Παιχνίδι παρατήρησης	το παιδί παρακολουθεί τους άλλους να δρουν και αντιδρά με σχόλια ή/και δείχνει ενθουσιασμό, αλλά δε συμμετέχει ενεργά
4. Παράλληλο παιχνίδι	το παιδί παίζει κοντά σε άλλους, αλλά δεν αλληλεπιδρά μαζί τους
5. Συνεργατικό παιχνίδι	το παιδί αρχίζει να μοιράζεται αντικείμενα και να επικοινωνεί με τους άλλους
6. Κοινωνικό παιχνίδι	το παιδί παρουσιάζει πρόθεση να συνεργαστεί με άλλους για να επιτύχουν έναν κοινό στόχο

Το κοινωνικό παιχνίδι σε παιδιά με PMLD

Τα παιδιά με PMLD φαίνεται ότι χρειάζονται **σαφή υποστήριξη**, για να εμπλακούν σε συνθήκες κοινωνικού παιχνιδιού.

Επιδεικνύουν **χαμηλότερη πρόοδο** στο κοινωνικό παιχνίδι, υπό μορφή αλληλεπίδρασης με άλλους, συγκριτικά με τους συνομηλίκους τους.

Εκδηλώνουν **διστακτική παιγνιώδη συμπεριφορά** (μοναχική ενασχόληση με παιχνίδι), που ενδέχεται να συνδέεται με συναισθήματα άγχους.

Τα παιδιά με PMLD ουσιαστικά δεν παρουσιάζουν μειωμένη επιθυμία για παιχνίδι, αλλά **ελάχιστες δεξιότητες εμπλοκής** σε αυτό.

(Colley, 2020· Russell et al., 2017· Yales, 2017)

Περιοριστικοί παράγοντες ανάπτυξης του κοινωνικού παιχνιδιού σε παιδιά με PMLD

Αδυναμία πρόσληψης των **νέων εξωτερικών ερεθισμάτων** από κάποια αισθητηριακή υποδοχή (λ.χ. οπτική, απτική) → σε τέτοιες περιπτώσεις τα παιδιά μετατρέπουν τα ίδια τους **τα σώματα σε αντικείμενα παιχνιδιού** (π.χ. στοματικό παιχνίδι), εφόσον έχουν πρόσβαση σε αυτό όποτε το επιθυμήσουν.

Δυσκολίες στην **αυθόρμητη μάθηση** και στη **γενίκευση** μίας μαθημένης εμπειρίας παιχνιδιού από το ένα πλαίσιο στο άλλο.

Δυσκολίες αναφορικά με την **ανάκληση** του είδους, των κανόνων και του ατόμου που περιελάμβανε ένα παιχνίδι που έπαιξαν στο παρελθόν.

Φτωχές **εκφραστικές** και **προσληπτικές επικοινωνιακές δεξιότητες**, οι οποίες είναι απαραίτητες για την εμπλοκή στο παιχνίδι.

Δυσκολίες στην αντίληψη της **αφηρημένης φύσης** του δημιουργικού και συμβολικού παιχνιδιού, στην **κατανόηση** των αναπαραστάσεων, της αφήγησης και των οδηγιών του παιχνιδιού, στη **συγκέντρωση**, αλλά και στην **επαναφορά** έπειτα από αντιληπτικά χάσματα, που μπορεί να προκληθούν.

(Corke, 2012. Nind & Hewett, 2012. Vos et al., 2010)

02

Παιγνιώδης διάθεση
και συμπεριφορά σε παιδιά
με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες

Παιγνιώδης διάθεση και συμπεριφορά (Playfulness)

Το **παιχνίδι** συνήθως περιγράφεται με τους όρους της **μορφής** και του **περιεχομένου** του (π.χ. αθύρματα, video games), ενώ το να έχει κανείς **παιγνιώδη διάθεση** συχνά αφορά στο **αίσθημα** ζωντάνιας, ευθυμίας και **ετοιμότητας ανταπόκρισης** σε περιπτώσεις παιχνιδιού

Η **παιγνιώδης διάθεση** αποτελεί ένα **κινητήριο φαινόμενο** και **ποιοτικό συστατικό του παιχνιδιού**, το οποίο διατηρείται και με το πέρας της παιδικής ηλικίας.

Απλούστερα, η **παιγνιώδης διάθεση** γίνεται αντιληπτή ως μία **νοητική ετοιμότητα**, ενώ το **παιχνίδι** ως η **εξωτερικευμένη εκδήλωση** αυτής της διάθεσης.

(Russell et al., 2017)

Η σημασία του playfulness σε παιδιά με PMLD

Καθώς οι μαθητές με PMLD ενδέχεται να μην μπορούν να εκφράσουν λεκτικά πώς νιώθουν, η **παρατηρήσιμη συμπεριφορά** τους είναι το μοναδικό στοιχείο για την αξιολόγηση της ευεξίας τους.

Το playfulness ως προδιάθεση για παιχνίδι μπορεί να πληροφορήσει για την **εσωτερική κατάσταση** του/της μαθητή/-ριας και για το πώς αυτός/-ή αλληλεπιδρά με το εξωτερικό περιβάλλον.

Η παιγνιώδης διάθεση μπορεί να γίνει αντιληπτή και σαν μία **εξωτερικευμένη έκφραση** θετικών συναισθημάτων, μία ένδειξη ότι ο μαθητής είναι χαρούμενος, χαλαρός και νιώθει άνετα.

Ένα παιδί, το οποίο έχει παιγνιώδη διάθεση, χαρακτηρίζεται από αίσθηση και **ικανότητα ελέγχου του εαυτού** του, ενώ αλληλεπιδρά περισσότερο με τους γύρω του. Αυτές οι όψεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές για παιδιά με PMLD, καθώς συχνά έχουν ελάχιστο έλεγχο για τον κόσμο στον οποίο αναπτύσσονται.

(Watson & Corke, 2015)

Η αναγνώριση του playfulness σε παιδιά με PMLD

Σε πολλές περιπτώσεις **το ερέθισμα για παιγνιώδη αλληλεπίδραση ενδέχεται να χαθεί**, να μη γίνει δηλαδή αντιληπτό από το παιδί με PMLD ή αυτό να μην αντιδράσει απευθείας.

Το άτομο που αλληλεπιδρά μαζί του θα πρέπει να γνωρίζει ότι **το παιδί χρειάζεται χρόνο** για να επεξεργαστεί το ερέθισμα ή ακόμη και χρόνο για να «τοποθετηθεί» σωστά αισθητηριακά απέναντι στο ερέθισμα.

Είναι λοιπόν ιδιαίτερα σημαντικό **να παρατηρηθεί** το παιδί αναφορικά με το χρονισμό του στο παιχνίδι και την αντίδραση στα διάφορα ερεθίσματα, ώστε **να διαφοροποιηθούν** οι τρόποι εκπομπής των παιγνιωδών ερεθισμάτων.

(Russell & Lester, 2017. Watson, 2015)

Εργαλεία αξιολόγησης του playfulness

Καθώς η παιγνιώδης διάθεση είναι ένα ενδογενές και ιδιοσυγκρασιακό χαρακτηριστικό, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να φανταστεί τρόπους για τη μέτρησή της. Δύο τέτοιες απόπειρες αξιολόγησης της παιγνιώδους διάθεσης είναι τα σταθμισμένα εργαλεία:

Test of Playfulness: ορισμένες από τις διαστάσεις που αξιολογούνται είναι η ανταπόκριση στα παιγνιώδη ερεθίσματα και άτομα, η ενσωμάτωση αντικειμένων και άλλων ατόμων στο παιχνίδι, η εμπλοκή στο κοινωνικό παιχνίδι, η έναρξη παιχνιδιού, η μετάβαση από το ένα παιχνίδι στο άλλο, το αίσθημα κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού κτλ.

Test of Environmental Supportiveness: εξετάζει την προσαρμογή του παιδιού, όπως αυτή αναμένεται να διαμορφωθεί ανάλογα με τους συντρόφους στο παιχνίδι, τους φροντιστές, τα αντικείμενα, το χώρο του παιχνιδιού και το αισθητήριο περιβάλλον. Η αξιολόγηση των παιδιών στο καθημερινό τους περιβάλλον μετατοπίζει τη «δυσκολία» από το άτομο στο περιβάλλον, το οποίο μπορεί να δράσει υποστηρικτικά ή κατασταλτικά στην παιγνιώδη διάθεση του παιδιού και εν γένει στην ανάπτυξή του.

(Bundy, 2010· Rios et al., 2016)

03

Εφαρμογή και ανάπτυξη του playfulness σε παιδιά με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες

Τεχνικές και μέσα ανάπτυξης του playfulness

Στις δραστηριότητες που μπορεί να συνδράμουν στην εκμαίευση παιγνιωδών συμπεριφορών συγκαταλέγονται: **η μουσική, οι ιστορίες, τα παιχνίδια με το νερό, οι κούνιες, οι κάρτες, οι μαριονέτες** κτλ.

Τονίζεται η σημασία της επιλογής αισθητηριακών δραστηριοτήτων, δίνοντας έμφαση στο χιούμορ, σε **«ακατάστατες» (messy), διασκεδαστικές και θορυβώδεις δραστηριότητες** που προσφέρουν ισχυρή ανατροφοδότηση στο παιδί.

Η **τεχνολογία** κρίνεται ακόμη ένα χρήσιμο εργαλείο στο δρόμο για την παιγνιώδη συμπεριφορά, με ειδική αναφορά στις οθόνες αφής και τα τάμπλετ.

Επίσης, η **χρήση καθημερινών αντικειμένων** αλλά και η κατάλληλη διαμόρφωση του χώρου και των περιβαλλοντικών ερεθισμάτων μπορεί να επωφελήσει ιδιαίτερα τον εν λόγω σκοπό.

(Watson, 2015)

Πλαίσιο ανάπτυξης του playfulness

Οι πιο συχνά αναφερόμενοι παράγοντες ανάπτυξης της παιγνιώδους συμπεριφοράς είναι η **ανάγκη να βρίσκεται το παιδί με άλλα παιδιά**, συνήθως σωματικά ή λεκτικά ικανότερα.

Ένα άνετο, ασφαλές **περιβάλλον** με λειτουργική οργάνωση του χώρου αναμένεται να συνεισφέρει στην επίτευξη του σκοπού. Το περιβάλλον ιδανικά πρέπει να είναι ήσυχο, ενθαρρυντικό για το παιδί και με τέτοιο τρόπο εξοπλισμένο που δεν θα λειτουργεί απαγορευτικά προς τη διάθεση και τη συμπεριφορά του.

Ο **χρονισμός** του προγράμματος και των δραστηριοτήτων εξαρτάται από το ρυθμό του παιδιού, το αναπτυξιακό του επίπεδο, ενώ προσφέρονται δυνατότητες παύσης, επανάληψης και επιστροφής.

(Corke, 2012)

Ο «άλλος» στην ανάπτυξη του playfulness

Η σημασία του **ρόλου και του ενσυναίσθητου συντονισμού του ενήλικου συντρόφου** στο παιχνίδι του παιδιού με PMLD αποδεικνύεται καθοριστική. Θεωρείται χρήσιμο οι σύντροφοι στο παιχνίδι να είναι εξοικειωμένοι με τα παιδιά και να γνωρίζουν καλά τον τρόπο επικοινωνίας τους.

Στα **χαρακτηριστικά** που θεωρούνται σημαντικά για έναν ενήλικο σύντροφο παιχνιδιού περιλαμβάνονται: η άνεση στο παιχνίδι, η παιγνιώδης διάθεση του ίδιου του συντρόφου, η ειλικρινής ενασχόληση με το παιδί, η θετική και ενθαρρυντική προσέγγιση του παιδιού, η ευελιξία, η δημιουργικότητα, η δεκτικότητα νέων ιδεών και προσεγγίσεων, η επιμονή, η υπομονή και η ανοχή στη ματαίωση.

(Corke, 2012)

Κυκλικό μοντέλο ανάπτυξης playfulness

Οι Watson και Corke ανέπτυξαν ένα **μοντέλο** για την ενθάρρυνση της παιγνιώδους διάθεσης και συμπεριφοράς, που αφορούσε σε παιδιά με PMLD.

Το κυκλικό μοντέλο της ανάπτυξης και ενίσχυσης της παιγνιώδους διάθεσης και συμπεριφοράς σε παιδιά με PMLD εκτυλίσσεται σε **εφτά σειριακά στάδια**, τα οποία μπορεί να ολοκληρωθούν πολύ σύντομα ή πιο αργά, ανάλογα το παιδί, να επιστρέψουν σε αυτά ή να τα επαναλάβουν.

Τα στάδια αυτά αναπτύσσονται κυκλικά ως εξής: (α) **προετοιμασία**, (β) **ενσυναίσθητος συντονισμός**, (γ) **προσφορά παιγνιώδους διάθεσης** μέσω της δεκτικότητας στο παιχνίδι, μίας παιγνιώδους δραστηριότητας ή προσέγγισης, (δ) **αναγνώριση των σημάτων** στο παιδί, (ε) **ρύθμιση από κοινού** με το παιδί, (στ) **παιγνιώδης ανταπόκριση**, (ζ) **επανασυντονισμός** κ.ο.κ.

Οι ενδείξεις της παιγνιώδους διάθεσης στα παιδιά αυτά μπορεί να διαφέρουν διατομικά, αλλά συχνά εντοπίζονται μέσα από ένα **ρεπερότριο αντιδράσεων**, που μπορεί να εκδηλωθούν ως: (α) σωματικές, (β) συναισθηματικές και (γ) κοινωνικές.

(Lacey et al., 2015· Watson & Corke, 2015)

Παράδειγμα ανάπτυξης playfulness σε παιδί με PMLD

Η παιγνιώδης διάθεση ενδέχεται να είναι παθητική ή ενεργητική, ενώ η επίτευξή της εξαρτάται από τη ροή των εφτά σταδιών και την οργάνωσή τους. Το εν λόγω παράδειγμα περιλαμβάνει τον Harry, τη μητέρα του και δύο κατ' οίκον φροντιστές. Η πρόοδος της διαδικασίας περιγράφεται ως εξής:

(Watson, 2015)

Στάδιο 1 | Προετοιμασία

Αυτή η φάση ρυθμίζεται, ώστε να παρατηρηθεί η παιγνιώδης συμπεριοφρά του Harry. Με αυτόν τον τρόπο αναμένεται και ενθαρρύνεται η παιγνιώδης διάθεση.

Η μητέρα είναι πολύ πρόθυμη και ενθαρρύνει την ενεργό συμμετοχή του παιδιού στο παιχνίδι καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια.

Οι δύο φροντιστές είναι εξοικειωμένοι με το παιδί και διατηρούν πολύ θετική στάση.

Το παιδί κάθεται ανάμεσα στα πόδια της μητέρας σε μία ειδική κατασκευή- κούνια που αιωρείται και ταλαντεύεται.

Ο Harry κλίνει προς τα χέρια της μητέρας του, τα οποία τον υποστηρίζουν να καθήσει.

Τα στάδια της προετοιμασίας και του συντονισμού είναι πρωταρχικά και αν δεν έχουν οργανωθεί σωστά είναι πολύ πιθανό να αναχαιτίσουν την ανάπτυξη της παιγνιώδους διάθεσης.

Στάδιο 2 | Ενσυναίσθητος συντονισμός

Ο βαθμός αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ παιδιού και συντρόφου στο παιχνίδι είναι καθοριστικός για την ανάπτυξη παιγνιώδους σύνδεσης.

Στο στάδιο αυτό ένας φροντιστής γονατίζει μπροστά στο παιδί, κάνει βλεμματική επαφή μαζί του, κρατώντας μία μαλακή μπάλα, έτσι ώστε να μπορεί να τη δει.

Η μητέρα του Harry του μιλάει απαλά και με μία τραγουδιστή φωνή του λέει «πάρε – βάλε».

Εδώ έχει επιτευχθεί το αίσθημα προσδοκίας και το παιδί έχει δεσμευτεί σε αυτό, έχει δηλαδή ενεργοποιηθεί.

Στάδια 3 & 4

Προσφορά παιγνιώδους ερεθίσματος:
ο φροντιστής ρίχνει την μπάλα στον αέρα και την περνάει στο παιδί για να την αισθανθεί.

Αναγνώριση των σημάτων του παιδιού:
το παιδί φωνάζει, παράγει χαρούμενους ήχους και χαμογελά, ανοίγει το στόμα του και σηκώνει τα φρύδια του.

Στάδια 5 & 6

Από κοινού ρύθμιση του παιχνιδιού:
στο στάδιο αυτό ο φροντιστής και ο Harry περνούν την μπάλα ο ένας στον άλλο. Το παιδί εδώ επιδεικνύει έλεγχο στην παιγνιώδη διαδικασία.

Παιγνιώδης ανταπόκριση:
το παιδί παίζει με την μπάλα και την αφήνει καθ’ υπόδειξη της μητέρας, η οποία του λέει με αστεία φωνή «άφησέ τη, Harry!».

Στάδιο 7 | Επανασυντονισμός

Ο ενθουσιασμός του παιδιού μειώνεται και η μητέρα του λέει ευγενικά «γεια σου».

Η μητέρα στη συνέχεια κουνάει το Harry απαλά στην κούνια.

Το παιδί είναι ήρεμο, χαμογελαστό και ήσυχο - έτοιμο για την επόμενη παιγνιώδη αλληλεπίδραση.

Συζήτηση

Η παραπάνω ανασκόπηση υποδεικνύει τα καίρια οφέλη της ανάπτυξης της παιγνιώδους διάθεσης και συμπεριφοράς σε παιδιά με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες, με τα βασικότερα να αφορούν στην επικοινωνιακή, μαθησιακή, γνωστική ανάπτυξη του παιδιού και στην αλληλεπίδρασή του με το περιβάλλον Η έννοια της παιγνιώδους διάθεσης λοιπόν δεν είναι μόνο πιθανή αλλά και απαραίτητη για τους μαθητές με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες. Δεδομένου όμως ότι αυτή η διάθεση είναι ρέουσα και εύθραυστη, αν δεν της δοθεί προσοχή σε όλα τα επίπεδα, μπορεί εύκολα να παραλειφθεί από τις άλλες ανάγκες που συνήθως τίθενται σε προτεραιότητα. Κάτι τέτοιο ζημιώνει όχι μόνο τους μαθητές αλλά και εκείνους που αλληλεπιδρούν μαζί τους. Συνεπώς, στα αναλυτικά και εκπαιδευτικά προγράμματα που σχεδιάζονται για μαθητές με βαριές και πολλαπλές αναπηρίες είναι αναγκαίο να συμπεριληφθεί η έννοια της παιγνιώδους διάθεσης και συμπεριφοράς, ως αυθόρμητη και αναδυόμενη ικανότητα που χρειάζεται χώρο και κίνητρα για να αναπτυχθεί.

Βιβλιογραφία

Bundy A. (2010). *Test of playfulness (ToP) Version 4.2 Manual revised 11/10*. Lidcombe, NSW: Unpublished document.

Colley, A. (2020). To what extent have learners with severe, profound and multiple learning difficulties been excluded from the policy and practice of inclusive education*?. International Journal of Inclusive Education, 24*(7), 721-738

Corke, M. (2012). *Using playful practice to communicate with special children*. Routledge.

Department for Education and Skills. (2003). *Data Collection by Type of Special Educational Need.* Διαθέσιμο στο: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/DFES-0536-2003.pdf

Grove, N., Harwood, J., Henderson, E., Park, K., & Bird, R. (2015). Literature and stories in the lives of learners with SLD/PMLD. *The Routledge companion to severe, profound and multiple learning difficulties. abingdon:* Routledge.

Lacey, P. (2015). Developing the thinking of learners with PMLD. *PMLD Link, 27*(2), 43-47.

McConkey, R. (2006). Realising the potential of play for all children. *PMLD Link, 18*(3), 8-10.

Nind, M., & Hewett, D. (2012). *Access to communication: Developing the basics of communication with people with severe learning difficulties through intensive interaction*. Routledge.

Peter, M. (2015). Creative teaching and learning for learners with SLD/PMLD*. The Routledge Companion to Severe, Profound and Multiple Learning Difficulties.* Routledge.

Russell, W., Lester, S., & Smith, H. (2017). What do we want research in children's play to do?. In W. Russell & S. Lester (Eds.), *Practice-Based Research in Children's Play*, (pp. 245-263). Policy Press.

Simmons, B., & Watson, D. (2018). *The PMLD Ambiguity: Articulating the life-worlds of children with profound and multiple learning disabilities*. Routledge.

Vos, P., De Cock, P., Petry, K., Van Den Noortgate, W., & Maes, B. (2010). What makes them feel like they do? Investigating the subjective well-being in people with severe and profound disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 31*(6), 1623-1632.

Watson, D. (2015*). 'Go-getters' and 'clever little cookies': a multi-method study of playfulness in children with profound and multiple learning disabilities (PMLD)* (Doctoral dissertation, University of Bristol).

Watson, D. & Corke, M. (2015) Supporting playfulness in learners with SLD/PMLD – going beyond the ordinary. In: Lacey, P., Ashdown, R., Jones, P., Lawson, H. and Pipe, M. (eds.) *The Routledge Companion to Severe, Profound and Multiple Learning Difficulties.* London: Routledge.

Yates, R. (2017). *Providing play opportunities for children, who are identified as having severe and profound and multiple learning difficulties, to facilitate social play between them: two case studies* (Doctoral dissertation, UCL (University College London).